

BERECZ ÁGOSTON

Az „oláh fiúk”

*Román diákok magyar középiskolákban (1867–1914)**

„Mostanáig úgy tanultuk, hogy Németországot németek, Franciaországot franciák, Angliát angolok lakják; itt azonban akkora az egyveleg a nemzetiségek között, hogy az szinte minden tanári igyekezetet ellehetetlenít” – így fakadt ki a skót Emily Gerard, aki 1883-ban Nagyszébenbe költözve végignézte, amint otthon három nyelvet (lengyel, angol, német) beszélő fiai egyszerre próbálnak megküzdeni környezetük szász nyelvjárásával és a tantárgyként oktatott magyarral, latinnal és göröggel.¹ Gerard itt minden bizonnyal a szász gimnázium diák-ságának egynegyedét-egyharmadát alkotó románokra és a kisebb számú magyarokra is utalt. Nekik gyakran több évükbe került, míg a német tannyelvet elsajátították annyira, hogy a tananyagot értelmesen számon lehessen rajtuk kérni.² Nagy részüket ráadásul csak nyelvtanulás céljából írtatták be, és mihelyt jól beszéltek németül, kivették az intézményből.

Ehhez hasonló, sőt még nagyobb kihívás elé állította a magyar tannyelvű középiskolák tanári karát, ha a diákok nagy része nem hozott hazulról magyar nyelvtudást. A túlnyomóan egynyelvű környezetből érkező román diákoknak nehezebb volt a feladatuk, mint Gerard eleve többnyelvű fiainak. A jelen tanulmány a magyar középiskolák és román diákjaik közti nyelvi és kulturális érintkezést, ütközést és egymáshoz csiszolódást járja körül, kettős megvilágításban – felülről, a tanárok, igazgatók és iskolafenntartók, illetve alulról, a diákok és családjuk szemszögéből. Az előbbihez túlnyomóan iskolai évkönyvek és iskolatörténeti összefoglalások anyagát használom föl, míg az utóbbihoz főleg a magyar szakmai közönség számára szinte ismeretlen és a román szakirodalomban is értékén alul hasznosított gazdag memoírodalomból meríték. A nyolcosztályos gimnáziumokra összpontosítok, de hivatkozom főreáliskolákra, illetve a hivatalosan a népiskolai oktatáshoz sorolt, a nép- és középiskolák között átmenetet képező polgári iskolákra is.

A román gimnazisták a román népességhez viszonyítva nem voltak sokan, és számuk növekedése is elmaradt a magyar és a német anyanyelvű diákokétól.³ A szállás és étkezés költségei, a kimaradó munkaerő és hagyományos értékpreferenciáik folytán a legtöbb paraszti szülő nem is gondolt gyermeke középiskolába járatására. A román diákok ugyanakkor számos román ösztöndíjalapot vehettek igénybe, és jeles eredménnyel általában tandíjmentes-

* A tanulmány megírását a szófiai *Center for Advanced Study* támogatta. Megköszönöm Anca Şincan és Kolozsi Ádám szíves segítségét.

¹ Gerard, Emily: *The Land Beyond the Forest. Facts, Figures, and Fancies from Transylvania*. Vol. 1. Edinburgh, 1888. 50. Az idézeteket saját fordításomban közlöm.

² Puttkamer, Joachim von: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee, 1867–1914*. München, 2003. 244–245.

³ *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1. évf. (1872) 480–481.; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, új folyam, 21. évf. (1913) 273.

séget is kaptak.⁴ Ennek is köszönhetően a román nemzetiségű diákok fele paraszti sorból került be a középiskolák padjaiba.⁵

A román tannyelvű gimnáziumok a román gimnazisták felét oktatták. Négy ilyen főgimnázium működött: a brassói, a balázsfalvi, a naszódi és a belényesi, amelynek felső tagozata 1889-től a forma szerint magyar, valójában kétnyelvű volt.⁶ Ezeken kívül 1869-ben Brádon algimnázium is létesült. Újabbak alapítására a politikai környezet nem adott lehetőséget, és az sem világos, hogy a magyart és részben a németet favorizáló értelmiségi nyelvi piac mellett további román intézmények mennyi diákot tudtak volna még fölszívni.⁷ Az 1876/77-es tanévben az 1511 román főgimnáziumi diák 43,7%-a járt magyar és 6,4%-a német tannyelvű iskolába.⁸ A háború előtti utolsó tanévben csak Erdélyben, a 2480 román gimnazistából 47,1% tanult magyar tannyelvű (20,9% állami, 16,0% katolikus és 6% református) és 1,49% német nyelvű intézményben.⁹ Az erdélyi százsz gimnáziumok román diáklétszámának látható csökkenése valószínűleg a magyar nyelvtudás felértékelődésének tulajdonítható.

A felekezeti középiskolák közül a románok egyértelműen a katolikusokat részesítették előnyben a reformátusokkal szemben. A gyulafehérvári szeminárium igazgatójának 1871-es szavai szerint: „...ha gimnáziumainkat a benne tanuló nagyobb nemzetiség szerént akarnék meg nevezni, például a fehérvári, m.-vásárhelyi, szamos-ujvári, brassai tanodákat oláh-gimnáziumoknak mondhatnók. S ez így van nálunk Erdélyben a leányiskoláknál is.”¹⁰ Ez a kontraszt az egész korszakra jellemző volt, és a kolozsvári középiskolák között igen látványos is. Míg a kolozsvári piarista gimnázium a román gimnáziumok létrejötte előtt az erdélyi románok fő alma materének számított, és érettségizőinek még 1850 és 1916 között is 23,6%-a volt román, a Farkas utca túlsó végében álló református gimnáziumot a románok jobbra elkerülték.¹¹ A felekezeti közelség mellett – a magyarországi és erdélyi románság felét kitévő unitusokat csak rítus- és nem dogmabeli különbség választotta el a római katolikusoktól – a piaristák vonzerejéhez demokratikus légkörük is hozzájárult, szemben a református kollégium

4 Veritas [Huszár Antal – Diamandi, Nicolae]: *A magyarországi románok egyházi, iskolai, közművelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése*. Budapest, 1909. 8., 15–16., 45., 52., 59., 62., 223–225., 264–283.; Sigmirean, Cornel – Pavel, Aurel: *Elită și națiune. Fundația „Gojdu” (1871–2008)*. Cluj-Napoca, 2020.

5 Azon gimnáziumokban, amelyek törzskönyvükben adatot hagytak ránk diákjaik társadalmi helyzetéről, ez az arány 50,3% volt. A számítás a dualizmus kori magyarországi román érettségizők megközelítőleg teljes adatbázisán nyugszik. Az adatbázis az ELITES08 kódú, *Culturally Composite Elites, Regime Changes and Social Crises in Multi-Ethnic and Multi-Confessional Eastern Europe. The Carpathian Basin and the Baltics in Comparison. Cc. 1900–1950* című kutatási projekt keretében készült, amelyet az Európai Kutatási Tanács támogatott 230518. sz. Advanced Team Leadership Grantjével.

6 Veritas: *A magyarországi románok*, 133.; Pavel, Constantin: *Școalele din Beiuș 1828–1928. Cu o privire asupra trecutului Românilor din Bihor*. Beiuș, 1928. 198–202.; Hădăreanu, Gavril: *Evoluția învățământului de la revoluția pașoptistă la Marea Unire*. In: Degău, Ioan – Brânda, Nicolae (coord.): *Beiușul și lumea lui*. Studiu monografic. Vol. 2. Oradea, 2008. 474.

7 A magyar kormány elutasította például 1882-ben a karánsebesi vagyonszövetség kérését, hogy saját erejéből román tannyelvű gimnáziumot állítson föl. Marchescu, Antoniu: *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere. Contribuțiuni istorice și juridice*. Caransebeș, 1941. 383–386.

8 *Magyar Statistikai Évkönyv*, 9. évf. (1879) 36–46.

9 Sigmirean, Cornel: *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*. Cluj-Napoca, 2000. 188.

10 Beke Antal: *Irányszemlék a felekezeti és közös iskolák ügyében*. Gyula-Fehérvár, 1871. 26.

11 Sigmirean: *Istoria formării*, 186.

„mágnás” reputációjával.¹² A románok körében legkedveltebb középiskolák közé tartozott a nagyváradai piarista és a nagyszebeni állami gimnázium is. Az utóbbiban, mely nem azonos a szász gimnáziummal, ahová Gerard fiai jártak, 1869 és 1919 között a diákok több mint fele volt román.¹³ 1874-től a gimnázium minden közepesnél jobb tanulója tandíjmentességet élvezett, és tíz évre rá a magyar nyelvnek az idegen ajkúak között való terjesztésében” végzett tevékenységére tekintettel az iskola mentességet kért és kapott a kormánytól a tandíj tervezett kiterjesztése alól.¹⁴

Nagyszebenben a magyar tannyelv bevezetése és kizárólagossá tétele fokozatosan történt, és nem csökkentette a gimnázium népszerűségét a román családok körében. Ugyanez nem mondható el a lugosi minorita és a brassói katolikus algimnáziumról. Az előbbi a fenntartó vármegye határozata értelmében 1867/68-ig magyar–román tannyelvű volt, majd a Tanulmányi Alap fenntartásába került. Amikor 1874-ben megkezdték nyolcosztályossá bővítését, már segédnyelvként is csak a németet használták.¹⁵ Brassóban Iacob Mureşanu igazgatósa a legelső német–magyar kétnyelvű tankönyvekből tanítottak, a környezet megítélése szerint három nyelven.¹⁶ Mureşanu nyugdíjba vonulása után, 1875-ben elhatározták az iskola főgimnáziummá bővítését, és bevezették a kizárólagos magyar tannyelvet.¹⁷ A román diákok elpártolása a két intézménytől arra utal, hogy a magyar nyelvtudásra ezen iskolák vonzáskörzetében még nem tekintettek elsőrendű értéknek.

A református gimnáziumok közül románok egyedül a szászvárosit látogatták tömegesen. A szászvárosi kollégium egy hatalmas, túlnyomóan román nyelvű terület egyetlen nyolcosztályos középiskolája volt, ahol a román diákok aránya mindig meghaladta a diáklétszám egy-egyedét – a csúcstól (42,8%) 1877/78-ban érte el.¹⁸ Mit látni fogjuk, népszerűségét a diákok román nyelvhasználatának tiltása sem zavarta. 1909-ben aztán háborúság tört ki a kollégium és a román egyházak között. Az igazgató a román nyelvű hittanoktatás elleni állami kampányt meglovagolva előírta a két román felekezet papjának a magyar nyelv használatát, az egyházi hatóságok viszont ellenálltak. Ennek következményeként egyik évről a másikra olyan kevés román gyereket irattak be, hogy a kollégium öt első osztály helyett csak kettőt indított.¹⁹

A magyar középiskolákban megforduló román diákok nagy többsége nem maradt ott elsőől érettségiig. Egy visszaemlékező szerint a nagyszebeni állami gimnáziumba beiratkozott első román diákoknak csak egytizede tette le ugyanott az érettségit. Sokan egy-két év után inasnak álltak, mások az alsó tagozat után katonai iskolába vagy tanítóképzőbe léptek át,

¹² Passuth László: *Kutatóárók. Regény.* Budapest, 1966. 34–35.

¹³ Sigmirean: *Istoria formării*, 186.

¹⁴ Boros Gábor: *A nagyszebeni állami főgymnasium történelme.* Nagyszeben, 1896. 73.

¹⁵ Rettégi Károly: *A lugosi állami főgymnasium története.* Lugos, 1895. 71, 75.; Iványi István: *Lugos rendezett tanácsú város története. Adatok és vázlatok.* Szabadka, 1907. 178–179.

¹⁶ Kenyeres Balázs visszaemlékezése (cím nélkül), in: *Jubileumi értesítő a százéves brassói főgimnáziumról. A Magyarországra szakadt brassói öregdiákok emlékkönyve.* Budapest, 1938. 19.; Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból.* 6. köt. Pest, 1873. 300.

¹⁷ Vargyasi Ferenc: *Adalékok gymnasiumunk tannyelvének történetéhez.* In: *A brassai rom. kat. főgymnasium értesítője 1878–79. tanévről.* Brassó, 1879. 3–17.

¹⁸ Simon Ferenc: *A szászvárosi Kún-kollégium története, 1878–1895.* In: *A szászvárosi ev. ref. Kún-kollégium története az 1894–95 tanévről.* Szászváros, 1895. 52–82.

¹⁹ I. C.: *Româniî din Orăştie şi jur alungaţi dela gimnaziul de aici!* Libertatea, 1909. augusztus 22./szeptember 4. 2–3.; *Románok között. Új nemzetiségi harcok.* Pesti Napló, 1910. október 1. 3.; illetve az intézmény 1909-es, 1910-es és 1911-es évkönyve.

ismét mások az ötödik vagy hatodik osztály után átiratkoztak a szemináriumba.²⁰ Mivel a leendő tanítók és papok számára egyre magasabb előképzettséget írtak elő, a kimaradók zöménél egyre kevésbé volt szó kényszerű pályamódosításról, inkább a család tudatos stratégiájáról, hogy a képzés megkezdése előtt magyar nyelvismeretet szedjenek magukra. Értelmiségi román szülők emellett fiúgyermekük tanulóéveit gyakran felosztották román, magyar és német intézmények között. Iskolaváltások után az új tannyelvben egyébként jártas gyerekek is beszámoltak a hátrányról, amely azért érte őket, mert a tananyagot korábban más nyelven tanulták.²¹

„...a magyar érzés terjesztése és ápolása”²²

A nem magyar nyelvű diákokat oktató iskolák önreprezentációjukban időről-időre hangsúlyozták, hogy milyen fontos hivatást töltenek be a magyar öntudat és a magyar nyelvismeret terjesztésével. A vallás- és közoktatási minisztérium és a közigazgatás szintén igyekezett az alulról jövő kezdeményezéseket a „nemes missió” szolgálatába állítani, hogy a létrejövő intézmény „német és román nyelvű tanulókat magyarosítson”²³ – első lépésként azzal, hogy nyilvánvalóvá tették: a tervezett iskolának a magyart kell alkalmaznia tannyelvként.²⁴ Más, alacsonyabb szintű iskolák mellett az állam ezzel a céllal hozott létre gimnáziumot 1875-ben Fehértemplomban, 1898-ban Fogarason, 1907-ben Karánsebesen, 1913-ban pedig Oravicán.²⁵ Miként a nagyszébenibe, az új állami gimnáziumokba is csak a tanulók kisebbsége érkezett magyar nyelvi háttérrel, ami a tanárokat – látni fogjuk – sajátos próbatétel elé állította.

Az új gimnáziumok tanárai többnyire a századelőn is derűlátóan nyilatkoztak intézményük politikai jelentőségéről. „Az iskola állami célja a magyarosítás az egykori határörvidéki oláh tengerben” – írta például a karánsebesi gimnázium földrajztanára.²⁶ Ekkorra viszont már magyar nacionalista oldalról is kritikák érték az erőforrások szétforgácsolását a magyarok által gyéren lakott vidékeken. Ajtay József pénzügyminisztériumi fogalmazó, a Területvédő Liga későbbi alelnöke szerint a nemzeti kisebbségek csak vegyes vidéken magyarosodnak, máshol a magyar gimnáziumok legföljebb a kisebbségi értelmiséget hizlalják. Ehelyett azt ajánlotta, állítson az állam középiskolákat a perifériák magyar városaiban, ahol létezik az

²⁰ Ivan, Nicolae: *Icoane din trecut*. In: Almanahul Societății Academice „Petru Maior”, al societăților pe facultăți și academii și al cercurilor studențești regionale din Cluj. Cluj, 1929. 9.

²¹ Tăslăuanu, Octavian C.: *Spovedanii*. București, 1976. 71.; Hossu Longin, Francisc: *Amintiri din viața mea*. Cluj-Napoca, 1975. 103.

²² Vodráska Vencel: *Adatok a fogarasi m. kir. állami főgimnázium történetéhez (1898–1909)*. In: A fogarasi m. kir. állami főgimnázium tizenkettedik értesítője az 1909–1910. iskolai évről. Fogaras, 1910. 3.

²³ Pfeiffer János: *A lippai állami polgári és felső kereskedelmi iskola története 1874–1896*. In: uő (szerk.): *A lippai állami polgári és felsőkereskedelmi iskola értesítője az 1895/96. iskolai évről*. Arad, 1896. 33.

²⁴ Horváth Endre: *Az oraviczabányai községi polgári iskola*. Polgári Iskola, 1. évf. (1876) 4. sz. 54.

²⁵ Berez Gyula: *Fehértemplom város tanügy története a város keletkezésétől a mai napig (1717–1882)*. Néhány adat hazai közoktatásügyünk történetéhez. Fehértemplom, 1882.; Vodráska: *Adatok*, 3–18.; Gajda Béla: *Az intézet alapítása*. In: A karánsebesi m. kir. állami főgimnázium első évi értesítője az 1907–1908. tanévről. Karánsebes, 1908. 21–40.; Jaeger Imre: *Az oraviczabányai középiskola oktatás multja*. In: *Az oraviczabányai községi főgimnázium I. évi értesítője az 1913–14. iskolai évről*. Oraviczabánya, 1914. 16–20.

²⁶ Fodor Ferenc: *Önéletírásai*. Budapest, 2016. 289. Vö. Vodráska: *Adatok*, 3.; *Az év története*, 3.

a befogadó közeg, amely a kisebbségi fiúkat asszimilálni képes.²⁷ Hogy nézeteit a tanárok között is osztották, arra bizonyíték a fehértemplomi gimnázium krónikása, aki saját iskolája alapítását visszatekintve hibának minősítette, vagy a nagybányai igazgató, aki azzal érvelt egy internátus felállítása ellen, hogy az könnyen fölböríthatná a magyar tanulók kétharmados többségét, „ami pedig nem kívánatos”.²⁸

Míntha igazolni próbálták volna Ajtay félelmeit, a román szülők nem gondolták úgy, hogy a magyar középiskola választásával elkötelezik magukat az uralkodó államnacionalizmus vagy akárcsak a magyar kultúra iránt. Ezt korabeli szövegeknél ékeesebben tanúsítja a diákok keresztnévanyaga. Az úgynevezett latinus nevek (mint Aurel, Emil, Claudiu) az 1840-es évektől terjedtek el a román nemzeti öntudat jelölőiként, és a kortársak így is tekintettek rájuk. Márpedig 1850 és 1918 között a latinus keresztnevék aránya kerek öt százalékponttal volt magasabb a magyar és szász gimnáziumok román érettségizői között, mint a román tanynelví gimnáziumokban (30,1%, szemben 25,1%-kal).²⁹

A (falusi) román értelmiség ambivalensen viszonyult a magyar iskolához, és kettős beszédet folytatott róla. Míg saját gyermekeinek igyekezett biztosítani a magyar nyelvtudás képviselte tőkét, és saját köreiben praktikus befektetésként tekintett a magyar iskolára, a parasztokra nézve veszélyesnek ítélte azt, és megpróbálta őket elrettenteni tőle.³⁰ Így a magyarországi román értelmiségnek már az 1891-es népszámláláskor is 76%-a állította magáról azt, hogy tud magyarul, amikor a román népesség körében ez az arány még nem érte el a hét százalékot.³¹ Alighanem a keresztnévállomány imént említett különbsége is abból fakadt, hogy a román gimnáziumokkal összehasonlítva több román értelmiségi, mint paraszt gyermeke érettségizett magyar gimnáziumokban. Emlékezéseiben a papfiú Octavian Tăslăuanu anélkül ír a gyermekét magyar iskolába írató parasztot a környezete részéről érő gúnyról, hogy saját magáról szólva illet említene, vagy akárcsak reflektálna az ellentmondásra.³²

A parasztok számára fenntartott tragikus-heroikus, a magyarosító diskurzust kifordító érvelés kap irodalmi, bár meglehetősen didaktikus formát Ioan Agârbiceanu *Școala străină* (‘Idegen iskola’) című elbeszélésében. A módos gazda gyilkos lavinát indít el azzal, hogy fejébe veszi, hogy fiának meg kell tanulnia az állam nyelvét, és ezért előbb az egyik maros-

²⁷ Ajtay József: *A nemzetiségi kérdés. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület nemzetiségi értekezlete eredményeinek összefoglalása.* Magyar Társadalomtudományi Szemle, 7. évf. (1914) 122–123.

²⁸ Botár Imre: *A fehértemplomi állami főgimnázium harmincéves története (1875–1905).* In: Bodnár György (szerk.): *A fehértemplomi m. kir. állami főgimnázium XXX. égisítője az 1904–1905. tanévről.* Fehértemplom, 1905. 5.; Rencz János: *A nagybányai m. kir. áll. főgimnázium első huszonöt éve: 1887–1912.* Nagybánya, 1913. 25.

²⁹ Berecz, Ágoston: *Empty Signs, Historical Imaginaries. The Entangled nationalization of names and naming in a late Habsburg borderland.* New York, 2020. 35.; uő: *Paraszti nacionalizmus alulnézetből. Románok a dualista Magyarországon.* Századok, 154. évf. (2021) 3. sz. 568. A számítás az 5. lábjegyzetben említett adatbázison alapul.

³⁰ Gagy Samu: *Emlék a közelmúltból.* Fogarasvármegyei Népoktatás, 5. évf. (1913) 9–11. sz. 20.; Téglás Gábor: *Észleletek. A délkeleti nemzetiségi területek népiskoláinak magyarnyelvi eredményeiről.* Néptanítók Lapja, 39. évf. (1906) 3. sz. 3.; *Școala.* Adevărul [Budapest], 1904. június 12.; Réthi Lajos Hunyad vármegyei tanfelügyelő jelentése Trefort Ágostonhoz, 1881. november 7. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Töredék iratok (a továbbiakban: K305), 52-1887-2624.

³¹ Jekelfalussy József: *Értelmiségünk és a magyarság.* Közgazdasági és Közigazgatási Szemle, 18. évf. (1894) 508.; *A magyar korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei* 1. köt. Budapest, 1893. 134.

³² Tăslăuanu: *Sposedanii*, 58.

vásárhelyi gimnáziumba, majd egy mezőgazdasági akadémiára küldi. A fiú egy alföldi uradalomban kap állást, és a magyar környezetben elzúllik. Adósságot halmoz fel, falujába hazatérve kizárólag magyarul hajlandó beszélni, a zsidó jegyzővel barátkozik, apját pénzért zsarolja, végül öngyilkos lesz. Három évre rá az apa egész vagyonát dobra verik.³³

Ezzel szemben a nagyszebeni érsekség korábbi tanfelügyelője, Onisifor Ghibu szerint a nagyszebeni állami gimnáziumban negyvenhárom év alatt egyetlen román diák sem magyarosodott el akár nyelvben, akár érzésben.³⁴ Bár Marosvásárhelyen vagy Mosonmagyaróváron könnyebben magyarosodhatott volna az ifjú, mint román diáktársak között Nagyszebenben, Ghibu megállapítását mégis több joggal általánosíthatjuk, mint Agârbiceanu tanmeséjét. Ennek egyik fő oka véleményem szerint a társadalmi zár (*social closure*), amelyet a magyar úri középosztály minden magyarosító jelszó ellenére érvényesített a románokkal, kivált a paraszti sorba született románokkal szemben.

„...édes honi nyelvünk terjesztésével”³⁵

Alapító irataiban több állami gimnázium is „segédnyelvként” tüntette föl azon nyelveket, amelyeket diákjai jelentős hányada anyanyelveként beszélt – így keleten a románt. Ez a fogalom megtévesztő módon néha a magyar történetírásban is fölbukkan, azt sugallva, hogy ezen nyelvek tanórai használata bevett gyakorlat volt, netán módszertani reflexiókkal is alátámasztva. Mészáros István 1988-as kézikönyve például még a fogarasi gimnáziumnál is segédnyelvként említi a románt, amire az iskola évkönyveiben nem találtam utalást.³⁶

A kiegészítés utáni tíz évben több iskola valóban segédnyelvként használta a németet, a lugosi és a nagyszebeni gimnázium pedig nagyjából 1870-ig a románt.³⁷ Az utóbbiban a diákok pár évig azon a nyelven feleltek, amelyen a legjobban ki tudták magukat fejezni.³⁸ Később a „segédnyelvi” státusz teljesen kiüresedett, hiszen a diákokat nem különítették el anyanyelvük szerint, a tanárok alkalmazásánál nem vették figyelembe a nyelvtudásukat, és többségük nem is ismerte az adott nyelvet.³⁹ Több románul tudó tanár ráadásul csak végszükségben szólalt meg e nyelven diákjai előtt – így tett például Ghibu szerint Veress Ignác nagyszebeni igazgató, vagy egy volt fehértemplomi diák szerint a latin szakos tanára.⁴⁰ Kiadványaikban az iskolák kétségtelenül azt a látszatot igyekeztek kelteni, hogy falaik közt nincs helye egyéb szónak, mint magyarnak. Ha időről időre rá is kényszerültek a diákjaikhoz való nyelvi alkalmazkodásra, ezt kudarcként élték meg, és jobbára hallgattak róla.

³³ Agârbiceanu: *Dela sate*. Sibiu, 1914. 144–154.

³⁴ Ghibu, Onisifor: *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*. Cluj-Napoca, 1981. 73–74.

³⁵ *Az év története*. In: A karánsebesi magyar királyi állami főgimnázium II. évi értesítője az 1908–1909. iskolai évről. Karánsebes, 1909. 30.

³⁶ Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfija 996–1948*. Budapest, 1988. 187.

³⁷ Rettegi: *A lugosi állami főgymnasium*, 71., 75.; Vincențiu Babeș vizontváltása Pauleer Tivadar közoktatási miniszternek a képviselőházban, 1871. december 17-én. Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* 1. köt. Budapest, 1952. 285.

³⁸ Boros: *A nagyszebeni állami főgymnasium*, 69–70.

³⁹ Braniște, Valeriu: *Amintiri din închisoare*. București, 1972. 86.; Rombauer Emil: *A brassói m. k. áll. főreáliskola alapításának és eddigi működésének története*. In: A Brassói magyar kir. állami főreáliskolának kilenczedik évi értesítője. Az 1893–94. tanév. Brassó, 1894. 15–16.

⁴⁰ Ghibu: *Pe baricadele vieții*, 86.; Nemoianu, P[etru]: *Amintiri*. Lugoj, 1928. 46.

Egyes iskolák ténylegesen megpróbálták száműzni falaik közül a kisebbségi nyelveket. Szászvárosban már az 1870-es években tiltották a román beszédet, és a tilalmat az iskola kollégiumában 1914-ben is szigorúan betartatták.⁴¹ A temesvári főreáliskola 1879 szeptemberében tette kötelezővé a magyar nyelvű társalgást fegyelmi vétség terhe mellett, a lippai fiúpolgári igazgatója pedig 1882-ben utasította a tanárokat, hogy diákjaiktól követeljék meg a magyar beszédet, az iskolán kívül is.⁴² A karánsebesi gimnázium a szünetidőre olyan jótanácsokkal látta el diákjait, mint „hogyan az egy faluban lakó tanulók egymással csak magyarul beszéljessenek, az természetes”.⁴³

Aligha meglepő, hogy ahol a diákoknak csak kisebb része volt magyar, ott az ilyen tilalomnak legfeljebb látszólagos fogantója lehetett.⁴⁴ Úgy tűnik, volt olyan iskola, ahol nem is próbálták a diákok nyelvhasználatát korlátozni. Két korábbi nagyszabedű diák emlékei és egy egykorú levél tanúsága szerint az 1880–1890-es években a román diákok fesztelenül társalogtak egymással románul a szünetekben.⁴⁵ A lugosi gimnáziumban az 1900-as években gyakran még román hazafias műdalokat is énekeltek.⁴⁶

A román beszédből a nagyváradi szemináriumban támadt a legnagyobb horderejű konfliktus. A város román görög katolikus püspöksége nem működtetett önálló papképző intézményt, hanem kispapjai az alsóbb évfolyamban a premontreiekhez, a felső évfolyamban pedig a latin rítusú szemináriumba jártak. A papnövelde „alaptörvényként” elvárta román növendékeitől, hogy magyar társaik jelenlétében „mindenki által érthető nyelven” beszéljenek.⁴⁷ Legalább a millennium óta állandósult a kölcsönös sértegetésekkel fűszerezett rosszulindulat a két felekezet kispapjai között. A tanárok nemcsak bátorították a „hazafiatlan viselkedés” és a román nyelvhasználat besűgését, de a premontrei igazgató egyszer botránnyá is dagasztotta egy román diákja magyar szótévesztését.⁴⁸ Kenyértörésre 1912-ben került a sor, miután az egyik beteg román diákot társai meglátogatták a szeminárium gyengélkedőjében, és egy jelen lévő magyar kispap azzal kötött beléjük, hogy hangos román beszédükkel a beteget „felizgatják”. Egy Bonea nevű diák visszafeleselt, mire magyar társa följelentette a püspöknél. A püspök előbb bocsánatkérésre szólította föl a román diákokat, majd a hajthatatlan Boneát a vele szolidáris másik tizenöt növendékkel együtt kizárta az intézményből. A latin rítusú diákok unitus társaik távozását a Himnusz közös éneklésével ünnepelték. Miután egy vegyes bizottság kivizsgálta az esetet és elmarasztalta a szeminárium vezetését, a kormány

⁴¹ Dósa Dénes: *A szászvárosi ev. ref. Kún-kollegium története*. Szászváros, 1897. 117., 130.; Pavel, Dorin: *Arhitectura apelor*. Cluj-Napoca, 2015. 52–53.

⁴² Berkeszi István: *A temesvári magyar királyi állami főreáliskola története*. Temesvár, 1896. 199.; Pfeiffer: *A lippai állami polgári*, 33.

⁴³ *Hogyan töltsük a szünetidőt? (Néhány jó tanács tanulóinknak)*. Melléklet a karánsebesi m. kir. főgimnázium 1911–12. isk. évi Értesítőjéhez. 9.

⁴⁴ Talpeș, Petru: *Amintiri*. Timișoara, 2008. 36. Vö. Râmneanțu, Petru: *Visuri pe Semenici* (kézirat). Arhivele Naționale ale României (Bukarest), Fond personal Petru Râmneanțu 6, 167.

⁴⁵ Ghibu: *Pe baricadele vieții*, 69.; Banciu, Axente: *Valul amintirilor*. Cluj-Napoca, 1998. 134.; Lacea, Constantin: *Țin copilăria lui Ștefan O. Iosif*. Țara Bârsei, vol. 3. (1931) 37.

⁴⁶ Lazăr, Ilie: *Amintiri*. București, 2000. 32.

⁴⁷ *A kicsapott román kispapok*. Budapesti Hírlap, 1912. február 13. 10.

⁴⁸ Tămaian, Petru: *Istoria seminarului și a educației clerului diecezei române-unite de Oradea*. Oradea, 1930. 42.

engedélyt adott önálló görög katolikus szeminárium fölállítására, amelynek épületét 1914-ben adták át.⁴⁹

Míg a nagyváradi kanonokok a „magyar és a román növendékek közötti békés együttélés” biztosítására hivatkozva korlátozták a román beszédet, az említett esetek többségében leginkább a magyar tannyelv elsajátítását kívánták felgyorsítani. Ezt a latin középiskoláktól örökölt pedagógiai módszert a korszak iskolái általánosan alkalmazták – a beszercei szász gimnázium a hatvanas években még a szász beszédet is büntette.⁵⁰ A magyar középiskolák másrészt arra is törekedtek, hogy román diákjaikat a többiekkel elkeverjék, klikkesedésüket a lehetőségig akadályozzák. Román önképzőkörök alakítását például rendszerint sem a kormány, sem a magyar középiskolák nem engedélyezték.⁵¹ A szászvárosi kollégium történeti monográfiája összekapcsolta a két utóbbi motívumot: „...külön csoportokat alakítottak, az ifjúság többi részével nem olvadtak egy testté, a tanórákon túl egymás között románul beszéltek, a miből az lett, hogy a román tanulók a tannyelvet nem tudták kellőleg elsajátítani, s a tanítás egyenletes és erélyes előrehaladását nagy mértékben gátolták. Még többet mondog: minthogy a magyarok és szászok mindnyájan tudtak románul, a románok ellenben magyarul vagy éppen nem, vagy csak fogyatékosan beszéltek, a viszonyok oda fajultak, hogy az intézetben a társalgási nyelv terén a román nyelv versenytársa lett a magyarnak, s azt már-már tulszárnyalással fenyegette.”⁵² Bár a magyar diákok mindenképp helyzeti előnnyel érkeztek a magyar iskolába, a beszélt nyelv valamilyen szintű szankcionálása és a románok elkülönülésének akadályozása megjelenhetett egy befogadó szellemiség szükségszerű fonákjaként, amely az otthonról hozott különbségekkel szemben az iskolai teljesítményt díjazza, és a magyar nyelvet az emancipáció eszközeként képes föltüntetni. Egy ilyen közeg különösen vonzó lehetett a zsidó diákok számára, míg román társaikban könnyen szorongást keltett. Ugyanezen módszerek azonban kirekesztéssel, gyűlölettel, stigmatizációval és az állandó gyanakvás légkörével is párosulhattak.

„...sok fáradságba kerül tehát oda vinni az osztályt, hogy a magyar szót megértse”⁵³

Egy román pedagógiai szaklap szerzője a következő példával szemléltette, hogy milyen szakadék választja el a román falu népiskoláját a magyar városok kollégiumától annak lehetőségét illetően, hogy diákjaik a magyar nyelvet „természetes” módszerrel sajátítsák el: „Milyen magyar beszélgetőpartnere lehet a diáknak a direkt módszer szerint oktató iskolában? Egyedül a tanító. Ezzel szemben ki működik közre abban, hogy a szarvasi vagy nagyszalontai gimnáziumban megtanuljon magyarul? A gimnázium valamennyi diákja, sőt mondhatnánk,

⁴⁹ Tămaian: *Istoria seminarului*, 94–95.; Farcaș, Sorin: *Eliminarea seminariștilor români din seminarul latin din Oradea în anul 1912*. Crisia, vol. 45. (2016) 143–148.; *A kicsapott román kispapok*, id. mű.

⁵⁰ Borgovanu, V[asilie] Gr[igore]: *Amintiri din copilărie. Școala primară, românească și nemțească, preparandia și gimnaziul. 1859–1873*. Brașov, 1909. 119.

⁵¹ Popa, Ioan: *Dimensiuni etno-identitare și național-politice în spațiul școlar sud-transilvănean 1849–1918*. Cluj-Napoca, 2013. 365–366.; Achim, Valeriu: *Nord-Vestul Transilvaniei. Cultură națională–finalitate politică, 1848–1918*. Baia Mare, 1998. 136.; Lazăr, Ioachim: *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848–1883)*. Cluj-Napoca, 2002. 6.

⁵² Dósa: *A szászvárosi ev. ref. Kún-kollégium*, 130.

⁵³ Várhelyi Ferencz (szerk.): *A verseczi m. kir. állami főreáliskola értesítője az 1902–3. tanévről*. Versecz, 1903. 25.

hogy a város minden polgára.”⁵⁴ Ilyen összehasonlításokat a román szülők maguktól is megtettek, amikor gyermekeik iskolázásáról döntöttek. A kis Coriolan Bărant például anyja az 1900-as években a közeli kikindai gimnáziumba szánta. Apja azonban, a falusi román tanító három évre a távoli Makó gimnáziumába íratta be, mert jól látta, hogy a magyar közegben ténylegesen meg fog tanulni magyarul.⁵⁵

A viszonyosságon alapuló gyermekcsere román–magyar viszonylatban azért nem működhetett, mert a román nyelv nem képviselt egyenlő csereértéket a magyarral szemben.⁵⁶ A klasszikus gyermekcsere azonban a korszakban már az alföldi mezővárosok és a bánáti németek között is fölváltotta az egyoldalú kosztra-kvartélyra adás. Ioan Slavici szerint, aki az 1860-as években érkezett Temesvárra, a bánáti román gazdák akkoriban kezdték gyermekeiket magyar szóra az Alföldre küldeni.⁵⁷ A kisetői ortodox pap az 1870-es években a 240 kilométerre fekvő Kiskunhalas református gimnáziumába íratta be fiát.⁵⁸ A költségek miatt mindvégig a papok és tehetős parasztok kiváltsága maradt, hogy „nadrágos pályára” szánt fiaikat tíz-tizenkét éves korukban Kecskemétre, Szegedre vagy Nagykőrösre küldjék magyarul tanulni.⁵⁹

Erdélyben a gyerekeiket magyar iskolába járató románok, ha megtehették, hagyományosan magyar családoknál szállásolták el őket, hogy a nyelv elsajátítását főlgyorsítsák. Miként a gyermekcserenél, a vendéglátók rendszerint kötelesek voltak magyarul szólni a gyerekhez akkor is, ha amúgy jól beszéltek románul.⁶⁰ Ambiciózus szülők a megfelelő vendéglátó család kiválasztásával igyekeztek kombinálni a magyar és német nyelvű környezetet. Mikor Ioan Broșut apja 1867-ben a szász–román lakosságú Kóhalom német iskolájába íratta, gondja volt rá, hogy a városka örmény postamesterénél foglaljon neki szállást, akinél otthon magyar szó járta.⁶¹ Ugyanezen okból laktak a kolozsvári piarista gimnázium román diákjai több generáción át Schuster bácsinál, aki híres volt arról, hogy kolozsvári létére nem beszélt magyarul.⁶²

A román szülők a magyar tannyelvű elemire mint nyelvi fölkészítőre tekintettek. Ha megtehették, a négy román elemi elvégzése után egy évre olyan népiskolába írták fiukat, ahol a diákok többsége magyar volt.⁶³ A szaporodó állami népiskolákkal a magyar tannyelv aztán román nyelvi környezetben is megjelent, és jellemző, hogy a zámi állami iskolába (Hunyad vármegye) az 1886/87-es tanévben hat román pap gyermeke járt.⁶⁴ Ilyen helyeken viszont a szülők szükségét érezték annak, hogy a tanítóval külön megállapodást kössenek, aki aztán

⁵⁴ Crișan, I[oa]: *Metoadele aplicate de învățătorii noștrii la propunerea limbei maghiare*. Reuniunea Învățătorilor, vol. 6. (1909) No. 11. 416.

⁵⁵ Băran, Coriolan: *Reprivre asupra vieții. Memorii*. Arad, 2009. 50.

⁵⁶ Az egyetlen helyi szinten intézményesült példa nem a nyelvtanulást, hanem egymás mezőgazdasági módszereinek elsajátítását célozta. Nagy Lajos: *Csere gazdalegények*. Ethnographia, 76. évf. (1965) 610–612.

⁵⁷ Slavici, Ioan: *A világ, amelyben éltem*. Ford. Dávid Gyula. Bukarest, 1980. 79.

⁵⁸ Șepețian, Lucian: *Istoricul Corului Vocal al Plugarilor din Chizătu, 1857–1957. Schiță monografică*. Timișoara, 2004. 89.

⁵⁹ Asbóth János: *Társadalom-politikai beszédei*. Budapest, 1898. 445–446.

⁶⁰ Brinzeu, Nicolae: *Memoriile unui preot bătrân*. Timișoara, 2008. 36.

⁶¹ Broșu, Ioan: *Amintiri din viața preoțească adunate și scoase la iveală după o păstorire de peste 50 de ani*. Brașov, 1936. 74.

⁶² Vaida Voevod, Alexandru: *Memorii*. Vol. 1. Cluj-Napoca, 2006. 16. Vö. *Kolozsvár*, 1895. július 1. 3.

⁶³ Ravasz László: *Emlékezéseim*. Budapest, 1992. 30.; Popp Aurél: *Ez is élet volt...* Kolozsvár-Napoca, 1977. 27.; Cosma, Aurel, Jr.: *Memorii*. Timișoara, 2010. 74.

⁶⁴ Kovács Lajos: *A zámi magyar királyi állami elemi népiskola története huszonöt éves jubileuma emlékére, 1884–1909*. Déva, 1909. 7.

mintegy magántanítványként foglalkozott a gyerekekkel. A szászsebesi állami iskolai tanító például maga is küzdött a magyar nyelvvel, de David Prodan és több társát végül sikeresen fölkészítette a szászvárosi kollégium fölvételijére.⁶⁵

Ahogy a magyar nyelvismeret egyre csábítóbbá vált, úgy jelentek meg olyan román kisdiákok is a legközelebbi magyar középiskolában, akiknek szülei nem tudtak a segítség említett formáiról gondoskodni. Az erzsébetvárosi gimnázium tanára 1893-ban így jellemezte az első évfolyamba iratkozókat: „Mindenek előtt találunk köztük egy csoportot, mely egy árva szót sem tud magyarul. Ez az egésznek vagy 20–25 százalékát teszi. Lesz ott egy második csoport, mely tanult ugyan magyarul olvasni és írni, – igaz, hogy hajmeresztő helyesírással és fülsértő kiejtéssel – tanult néhány verset is, kész is ezekkel bármikor előállani és agyonszavalni a hallgatót, de tényleges nyelvismerete jóformán semmi. Ez a csapat is közel 20 százalékot tesz.”⁶⁶ Pedig a Nagy-Küküllő mellett, háromnyelvű vidéken fekvő kisváros még szerencsés helyzetben volt azokhoz a városokhoz képest, ahol jellemzően a helyiek sem beszéltek a nyelvet. Valódi pedagógiai holtpontról számolnak be a források Nagyszebenből, Lugosról, Fehértemplomból, Versecről, Karánsebesről és Oravicáról, illetve a korai évtizedekben Temesvárról.⁶⁷ Az elsősök nagy többségét itt német, román és szerb gyerekek alkották, akik rendszeresen sem önállóan megszólalni, sem értelmesen felolvasni nem tudtak magyarul, és a tanárok magyarázatait sem értették. Mindez nemcsak a kisebbségi, de szerényebb mértékben a magyar tannyelvű, állami vagy községi iskolákból kikerült gyerekekre is vonatkozott.⁶⁸

Babits Mihály úgy emlékezett, hogy fogarasi román diákjai „hamar és készségesen megtanultak magyarul”.⁶⁹ Ebben segítségükre lehetett, hogy magában a városban, a tágabb román környezet dacára a magyar nyelv a lakosok otthoni nyelvei közt a századelőn többségbe került. Ezzel szemben a kisebbségi vidéken fekvő hatvannégy polgári iskolának 1912-ben kiküldött körkérdés válaszai szerint a helyes magyar beszéd elsajátítása a gyerekek többségénél két-három évet vett igénybe.⁷⁰ A fehértemplomi gimnázium tanára és a karánsebesi gimnázium második értesítője (az utóbbi nyilván a korábbi polgári iskolára utalva) azzal büszkélkedett, hogy a megfelelő módszerrel két év alatt el tudják érni ezt az eredményt.⁷¹

⁶⁵ Prodan, David: *Memorii*. București, 1993. 23–24.

⁶⁶ Mayer György: *A felvételi vizsgálatokról*. In: László Dávid (szerk.): *Az erzsébetvárosi államgimnázium II. évi értesítője az 1892–93. tanévről*. Kolozsvár, 1893. 6.

⁶⁷ Boros: *A nagyszebeni állami főgimnázium*, 51.; Botár: *A fehértemplomi állami főgimnázium*, 10.; Láng Sándor: *Észrevételek a magyar nyelv tanításáról*. In: *A karánsebesi magyar királyi állami főgimnázium II. évi értesítője az 1908–1909. iskolai évről*. Karánsebes, 1909. 2.; Horváth: *Az oravicabányai községi polgári iskola*, 56–57.; Berkeszi: *A temesvári főreáliskola*, 194.

⁶⁸ *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Gyulafehérvári Főgimnáziumának értesítője az 1906–1907. tanévről*. Gyulafehérvár, 1907. 6.; Still Nándor: *Értekezés. A magyar nyelven való tanításról nem magyar közönségű helyeken felállított középtanodáinkban*. In: Töreki Gábor (szerk.): *A fehértemplomi m. kir. állami főgimnázium értesítője az 1877/8-ik tanévről*. Fehértemplom, 1878. 4. *A népiskolai magyartanítás szabályozásáról és gyakorlatáról* lásd: Berecz, Ágoston: *The Politics of Early Language Teaching. Hungarian in the primary schools of the late Dual Monarchy*. Budapest, 2013.

⁶⁹ Babits Mihály: *Keresztülkasul az életemen*. Budapest, 1997. 38.

⁷⁰ Pechány Adolf – Mihalik Sándor: *Jelentés a magyar nyelv tanításáról a nem magyarajku vidéken működő polgári iskolákban*. Budapest, 1913. 9.

⁷¹ Still: *Értekezés*, 7.; *A karánsebesi magyar királyi állami főgimnázium II. évi értesítője az 1908–1909. iskolai évről*. Karánsebes, 1909. 30.

Ez természetesen nem jelentette azt, hogy sokaknak ne okozott volna négy év után is nehézséget a magyar nyelven való tanulás.⁷² Ezen küzdelem legrészletesebb leírását Valer Branişteének köszönhetjük. A nagyszebeni állami gimnáziumban töltött első éveire a fejében kavargó nyelvek nyomták rá a bélyegüket, amelyekről sokszor úgy érezte, hogy maguk alá temetik. A szebeni német házaknál, ahol a román diákok laktak, az 1880-as években még egyáltalán nem beszéltek magyarul, így a németet már otthonról ismerő Branişte hamarabb sajátította el a városi szász köznyelvet, mint az iskola tannyelvét.⁷³ A tanárok magyarázatait néhány románul jól tudó magyar diák foglalta össze társainak, akik az anyagot mechanikusan biflázták be.⁷⁴ Branişte csupán felsős korára tanult meg annyira magyarul, hogy valóban az olvasottak tartalmára tudjon koncentrálni, és gondolatait képes legyen magyarul kifejezni.⁷⁵ Az előzményeket ismerve váratlan fordulatnak tűnik, és családját mindenképp megdöbbentette, hogy a fiú érettségi után a budapesti bölcsészkarra iratkozott be, és magyar szakos tanári diplomát szerzett.

Az az állapot, hogy a tanárok alsó tagozaton a magyar diákokon kívül a néma falaknak beszélnek, kiélezett formában mutatta meg a nemzetépítő politika dualista magyar változata mögött húzódó ellentmondásokat. Egyrészt sokan érezték úgy, hogy a magyar középiskolába jelentkezőket, hiába nem értik az oktatás nyelvét, „elutasítani épen hazafias szempontok miatt nem lehet, nem szabad”.⁷⁶ Másrészt a törvényhozás és a kormányzat mindvégig ragaszkodott a vágyképhez, hogy a magyar nyelv egy generáció alatt minden állampolgárnak legalábbis második nyelvvévé tehető. A kötelező magyar nyelvoktatás 1879-es bevezetésével a magyar nyelv elsajátíttatása az elemi iskolára hárult, ami az elgondolások szerint feleslegessé tette volna, hogy a magyarul nem értők számára az államterület egy részén intézményesítsék a kisebbségi nyelvek használatát. Az utóbbit a kormányzat igyekezett is a szükséges minimumra visszaszorítani. Ezért aztán szó sem lehetett arról, hogy a középiskolai tantervből vagy az iskolák kizárólagos magyar tannyelvéből engedményeket tegyenek a realitások figyelembe vételével.

Amíg élt a latin tannyelv emléke, addig a tanárok mindezt nem érezték feltétlenül tartathatlannak vagy ellentmondásosnak. Egyszerűen azokat próbálták a diákjaik közül tanítani, akiket a tannyelvtől való eltérés nélkül lehetett. 1860-ban, amikor Slavici elkezdte az első osztályt, az aradi minorita tanárok a magyarul tudókat az első padokba ültették, a többiekkel pedig nem sokat törődtek.⁷⁷ Slavici még később, Temesváron is a magaviselete alapján kapta az érdemjegyeit.⁷⁸ Ez az eljárás aligha különbözött attól, amelyben pár nemzedékkel korábban a latin nyelvvel nem boldoguló diákok részesültek.

Amint azonban komolyan vették, hogy minden beiratkozott diákkal egyformán foglalkozzanak – ami egyébként a „magyarosító” éthoszból is következett –, a tanárok felfedezték, hogy ellehetetleníti a tanítási folyamatot, ha a diákok nagy része vagy épp többsége legfeljebb mérsékelten van a tannyelv birtokában. Ez a körülmény nyilvánvalóan nemcsak a fogarasi polgári iskola tanárait kényszerítette arra az alsóbb osztályokban, hogy „az egyes tantárgyak

⁷² *A verseczi m. kir. állami főreáliskola értesítője az 1902–3. tanévről*, 25.

⁷³ Branişte: *Amintiri din închisoare*, 88.

⁷⁴ Branişte: *Amintiri din închisoare*, 90.

⁷⁵ Branişte: *Amintiri din închisoare*, 64., 88.

⁷⁶ Bilinszky Lajos (szerk.): *A Sz. Ferenc-rendi nővérek nagyszebeni tan- és nevelőintézetének értesítője az 1911–1912. iskolai évről*. Nagyszeben, 1912. 13.

⁷⁷ Slavici: *A világ, amelyben éltem*, 68.

⁷⁸ Slavici: *A világ, amelyben éltem*, 69.

tanításánál [...] a legfontosabbakra és a legszükségesebbekre szorítkozunk”.⁷⁹ A nagyszebeni állami gimnázium 1880. április 17-i tanácskozása még azt a következtetést is kénytelen volt levonni, hogy szóbeli feddést, dorgálást alsóbb osztályokban nem érdemes alkalmazni, mert a diákok nagy része meg sem értene.⁸⁰

A latin tanórák mindjárt első osztályban tovább fokozták a helyzet paradoxonát.⁸¹ A latin tanításában máig alkalmazott nyelvtani-fordító módszernek megfelelően ugyanis a tanterv a latint a magyar nyelv közvetítésével rendelte oktatni. Vagyis – a gyulafehérvári főgimnázium egyik paptanárának szavaival – „az oláhul gondolkodó gyermeknek a latin nyelvet magyarul kell tanulnia”.⁸² Ez legjobb esetben olyan nem feltétlenül épületes agytornához vezetett, mint amelyről Braniște számol be: „Latin nyelvből például fordítanunk és elemeznünk kellett volna, ehelyett egyikünk a másíkról másolta le a latin szószerkezeteket a magyar megfelelőjükkal, jól-rosszul, hogy aztán bevessük őket a fülünkbe, úgyhogy amikor skandáltuk, sokszor nem is tudtuk, hol végződik a latin és hol kezdődik a magyar.”⁸³ A fehértemplomi latin tanárok „egyszerre három nyelven tanítottak; a latin szöveget először németre fordították s csak azután próbálták meg magyarul”.⁸⁴ A román és szerb elsősöknek külön nem fordították le az olvasmányokat – így a magyar nyelvi gyorstalpaló után azonnal következő „hosszú és szenvedélyes magyarázatok az *adiectivus* és a *substantivum* egyeztetéséről [...] nem tudták áttörni az oláh és szerb csapat közönyét.”⁸⁵

Az iskolák sok mindennel próbálkoztak a helyzet orvoslására, a tannyelvet legjobban el-sajátító diákok között kiosztott jutalmaktól a szavalóórákon, színjátzáson és gondosan kiválasztott kötelező olvasmányokon át a magán korrepetálásig.⁸⁶ Ám a tanárok három olyan dologtól vártak volna lényeges javulást, amelyek különböző mértékben, de mind beleütköztek a központi irányelvekbe: a nyelvi felvételtől, az előkészítő évtől és a magyarórák részleges átalakításától.

Sokáig csak az iskolák belátásán múlt, hogy kit vesznek föl első osztályba. Több iskoláról tudható, hogy a kezdeti időszakban fölvételi vizsgát tartott magyar nyelvből. Oravicán, ahol a község eredetileg német tannyelvű fiúpolgárit tervezett létrehozni, a tantestület 1875-ben elhatározta, hogy csak magyarul beszélő gyermekeket fognak fölvenni. Hamar belátták azonban, hogy meg kell alkudniuk az adottságokkal, és saját érdekükben nem érdemes magasra tenniük a mércét.⁸⁷ A temesvári főreál 1884-ig szintén tartott magyar nyelvi fölvételt, amely alapszintű volt, és német gyerekekre szabták.⁸⁸ Ugyanott a piarista gimnázium 1880 körül

⁷⁹ Jelentés a fogarasi állami polgári fiú- és leányiskola 1881–2. tanévi állapotáról, MNL OL K305, 12-1887-308.

⁸⁰ Boros: *A nagyszebeni állami főgymnasium*, 86.

⁸¹ Mayer: *A felvételi vizsgálatokról*, 6.; Still: *Értekezés*, 8.; Pavel: *Arhitectura apelor*, 53.

⁸² *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Gyulafehérvári Főgimnáziumának értesítője az 1906–1907. tanévről*. Gyulafehérvár, 1907. 6.

⁸³ Braniște: *Amintiri din închisoare*, 88.

⁸⁴ Botár: *A fehértemplomi állami főgimnázium*, 10.

⁸⁵ Nemoianu: *Amintiri*, 45.

⁸⁶ Kárpiss János (szerk.): *Értesítő az erdélyi róm. kath. státus gyulafehérvári főgimnáziumának 1913–1914. évi működéséről*. Gyulafehérvár, é. n. 139.; Gneisz István: *Intézetünk 25 éves története. 1873–1898*. In: Flaschner Vilmos (szerk.): *Az oravicabányai államilag segélyezett községi polgári fiúiskola értesítője az 1897/98. iskolai évről*. Oravicza, 1898. 1.; *A karánsebesi magyar királyi állami főgimnázium II. évi értesítője az 1908–1909. iskolai évről*. Karánsebes, 1909. 47–48.; Binder Jenő: *Rombauer Emil, 1854–1914*. Budapest, 1914. 17.

⁸⁷ Horváth: *Az oravicabányai községi polgári iskola*, 54.; Gneisz: *Intézetünk 25 éves története*, 7.

⁸⁸ Berkeszi: *A temesvári főreáliskola*, 196.

eleve elzárkózott a román felekezeti iskolák növendékeitől, és csak magyar és német tan nyelvű iskolákból fogadott be elsősöket.⁸⁹

Az 1883-as középiskolai törvény 10. §-a kimondta, hogy minden gyereket föl kell venni első osztályba, ha négy elemi osztály sikeres elvégzéséről bizonyítványt mutat be, vagy felvételi vizsgálaton igazolja, hogy „hasonló mérvű képzettséggel” bír. Ezt a kétértelmű passzust a tanfelügyelők többsége a valószínű jogalkotói szándék szerint értelmezte, amivel megkötötték az iskolák kezét. „A törvény betűje kényszerít, hogy bárkit, ki az alakiságnak megfelel, fölvegyünk” – panaszkodott Mayer György, az erzsébetvárosi gimnázium már idézett tanára.⁹⁰ A szöveg azonban olyan értelmezést is megengedett, amely szerint a gimnáziumok továbbra is felvételi tarthattak magyar nyelvből. Mint David Prodan esetében láttuk, így járt el 1912 körül a szászvárosi református kollégium; a nagyszzebeni állami gimnázium pedig épenséggel az 1894/95-ös tanévben vezettet be magyar nyelvi felvételit.⁹¹

Mayer szerint a kormányznak, ha már a középiskoláktól elvette a jogot, hogy megválogassák diákjaikat, meg kellene engednie, hogy a kisebbségi diákokra tekintettel nyelvi előkészítő osztályt állítsanak föl.⁹² Ez a javaslat többször és több helyütt fölmerült: 1869-ben a nagyszzebeni állami gimnázium javasolta, 1872 és 1875 között az oravicai fiúpolgári, 1883-ban Horváth Mihály fogarasi főispán kérte, de a minisztérium mindannyiszor ellenállt.⁹³ Oravicán később kényszermegoldásként magyartudásuk szerint osztották két párhuzamos osztályba az elsősöket: az egyikbe azokat tették, akikkel megpróbálták a tantervet teljesíteni, a másikba azokat, akiket előbb nyilvánvalóan magyarul kellett megtanítaniuk.⁹⁴ Gönczy Pál ötletéből a fogarasi vegyes polgári iskola mellett az állam népiskolát nyitott azok számára, akiket szüleik a polgárba kívántak járatni, de nem értettek magyarul. Igazgatójává a románul jól beszélő Váró Bénit nevezték ki.⁹⁵ Hasonló, a nyelvi előkészítést célzó elemi iskola a szászvárosi kollégium mellett akkor már évek óta működött.⁹⁶

A minisztérium csak a fehértemplomi gimnáziumban engedélyezte előkészítő év indítását még 1876-ban, amikor az intézmény második tanévébe lépett. A Határőrvidék Magyarországhoz csatolása utáni években legföljebb a kicsiny, palóc eredetű Udvarszállásról kerülhettek volna be magyarul értő gyerekek, az előkészítő azonban így is csupán két tanéven át működött. Az iskola monográfusa szerint túlvállalták magukat, és több tantárggyal is foglalkoztak ahelyett, hogy a magyarra összpontosítottak volna. Valószínűbb azonban, hogy a minisztérium eleve ideiglenesnek szánta a vidék egykori különállására emlékeztető engedélyt.⁹⁷ A későbbi prefektus Petru Nemoianu emlékezéseiből egyébként kiderül, hogy a

⁸⁹ Cosma: *Memorii*, 74.

⁹⁰ Mayer: *A felvételi vizsgálatokról*, 7.

⁹¹ Veress Ignác (szerk.): *A nagyszzebeni állami főgymnasium értesítője az 1893/4. tanévben*. Nagyszében, 1894. 61.

⁹² Mayer: *A felvételi vizsgálatokról*, 7.

⁹³ Boros: *A nagyszzebeni állami főgymnasium*, 51.; Horváth: *Az oravicabányai községi polgári iskola*, 56–57.; Horváth Mihály jelentése Trefort Ágostonhoz, 1883. augusztus 17-én, MNL OL K305, 12-1887-308.

⁹⁴ Gneisz: *Intézetünk 25 éves története*, 13.

⁹⁵ Váró Benjámin (szerk.): *A fogarasi magyar királyi állami polgáriskolák és elemi népiskola 1884–85-ik évi értesítője*. Fogaras, 1885. 1.

⁹⁶ Dósa: *A szászvárosi Kún-kollegium*, 188., 204.

⁹⁷ Botár: *A fehértemplomi állami főgimnázium*, 11–12.

gimnáziumban még 1902 körül is működött magyar nyelvi előkészítő, igaz, csupán három hónapig és valószínűleg a tanfelügyelő háta mögött.⁹⁸

A temesvári főreáliskola magyar tanóráin az 1870-es években még leplezetlenül magyar nyelvoktatás folyt, Kakujay Károlynak a nem magyar tannyelvű népiskolák számára kiadott nyelvkönyveiből.⁹⁹ Miután az előkészítő év megszűnt, a fehértemplomi tanári kart hosszan foglalkoztatta a gondolat, hogy speciális, egyszerűsített nyelvű tankönyveket dolgozzanak ki, mivel „a nemmagyar közönségű helyeken lévő intézetek szükségleteinek megfelelő tankönyvekkel nem rendelkezünk. Német könyvet nem akarunk a tanuló kezébe adni, a magyar nyelven írottak pedig magyar intézetben nagyon alkalmatosak lehetnek; de minálunk való használatuk rendkívüli nehezségekkel [sic] jár.”¹⁰⁰ A századelőn az iskola krónikása azzal magyarázta a szerinte továbbra is aktuális terv bukását, hogy egy minisztériumi rendelet szerint csak tankönyvből szabad tanítani.¹⁰¹ A minisztérium azonban számtalan helyi fejlesztési tankönyvet engedélyezett, amelyek az előírt tananyagot az előírt módon tartalmazzák. A kifejezetten magyarosító célok szolgálatában szervezett középiskolákat végső soron ugyanúgy az egynyelvű viszonyokra szabott tanterv zárta kalodába, mint az állami népiskolákat, amelyekre a Hátszegi-medence falvaiban ugyanazon előírások vonatkoztak, mintha a Jászságban működtek volna – holott a magyar mint idegen nyelv oktatásáról eközben élénk módszertani diskurzus bontakozott ki.¹⁰²

Kreatív pedagógusok a saját szakállukra szabadítottak fel időt magyar nyelvi fejlesztésre. Braniște már leérettségizett a nagyszabenyi állami gimnáziumban, amikor 1890-ben fiatal, latin–magyar szakos tanárként az iskolához került Székely István. Székely „a mesék iránti éhségünkre építve a magyaróráin várakozáson felüli eredményeket ért el velünk, ami a fesztelen, beszélt magyar köznyelv elsajátítását illeti.

Hogy hogyan? Úgy, hogy magyar osztálytársaink közül kiválasztotta a legjobb mesemondókat, és az órák második felében elmondattott velük egy-egy mesét. Közben egy padból maga is nagy érdeklődéssel figyelt, legalábbis nekünk akkor úgy tűnt. Mivel még nem »kúpálódtunk ki« az állam nyelvében, figyelmünk minden idegszálával az előadón csüggtünk, hogy a történet folyását követni tudjuk. Ezeket a félórákat vártuk a leginkább, és nyilván a tanár úr is; hiszen nem kellett rendet tartania addig, amíg mindannyiunkat egyedül az foglalt le, milyen kalandokba keveredik a történet főhőse.”¹⁰³

A legjárhatóbb út, amellyel számos iskola próbálkozott keretet adni a magyar nyelvtanításnak, a magyar nyelvórák számának emelése volt. Erre a minisztérium sem mondott nemet. 1876-ban a lippai községi fiúpolgári formális engedélyt kapott arra, hogy a előírt három helyett elsőben és másodikban heti öt órát tartson.¹⁰⁴ Ez a legtöbb helyen a latinórák rovására ment. Nem véletlenül, hiszen láttuk, hogy a latin tantervnek megfelelő tanítása milyen keserves és sziszifuszi erőfeszítés volt. A latinon kívül a lugosi gimnázium 1887-től harmadikban heti egy német nyelvórát is fölládozott a tannyelv jobb elsajátítása érdekében, tekin-

⁹⁸ Nemoianu: *Amintiri*, 45.

⁹⁹ Berkeszi: *A temesvári főreáliskola*, 195.

¹⁰⁰ Still: *Értekezés*, 10.

¹⁰¹ Botár: *A fehértemplomi állami főgimnázium*, 10., 12–13.

¹⁰² Berecz: *The Politics of Early Language Teaching*, 133–148., 152–180.

¹⁰³ Banciu: *Valul amintirilor*, 132.

¹⁰⁴ Pfeiffer: *A lippai állami polgári*, 40.

tettel arra, hogy a tanulók nagy része anyanyelvüként beszélt németül.¹⁰⁵ Másutt, így Karánsebesen, a számtan óraszámából csíptek le a magyar kedvéért.¹⁰⁶

„...még az üngök is kilógott”¹⁰⁷

Ha mindezek után a román diákok teljesítményére vagyunk kíváncsiak, a kérdés talán így hangoznék helyesen: hogyan és mi alapján osztályozták őket tanáraik?

Babits kiemelte a román diákok „csodálatosan friss memóriá”-ját, Fodor Ferenc viszont „gyenge tehetségű, de szorgalmas”-ként minősítette karánsebesi román diákjait.¹⁰⁸ Kezdeti nyelvi hátrányuk miatt valóban a szorgalom és a mnemotechnika fejlesztése lehetett számukra a siker záloga. Miután Dorin Pavel, aki addig a szászsebesi szász gimnáziumba járt, apja ötödikben a szászvárosi kollégiumba adta, mindent szóról szóra bemagolt, és még így sem kapott elégségesnél jobb jegyeket. A második félévben azonban későbbi emlékei szerint már képes volt magát kifejezni magyarul, amit tanárai jóindulattal és jobb jegyekkel honoráltak.¹⁰⁹

Babits szerint: „A felsőbb osztályokban többnyire belőlük került az eminens s nem a magyar tisztviselőcsemetékből, akik elbizakodtak úr voltuk s anyanyelvük előnyeivel, s inkább a labdával törődtek.”¹¹⁰ Mivel az ösztöndíjakhoz és a tandíjmentességhez többnyire jó átlag kellett, a román diákok számára kiemelten fontos volt a tanulmányi eredményük. A történész Simion Retegan úgy számolt, hogy 1870 és 1910 között a kolozsvári piarista gimnázium román diákjainak 48,2%-át osztályozták kitűnőre.¹¹¹ Constantin E. Pompiliu erzsébetvárosi gimnáziumi osztályában a három román diák a tanulmányi rangsor élén szerepelt, és csak utánuk következtek a magyar fiúk.¹¹² Ilie Lazăr szerint a századelőn a lugosi gimnázium tanulói között a románok hasonlóképp a jobbak közé tartoztak.¹¹³

Másfelől arról is beszámoltak emlékirók, rendszeren egy-egy adott tanár ellenszenvét hibáztatva, hogy a román diákok alulteljesítettek nem román osztálytársaikhoz képest. Slavici felsős temesvári osztályából egyik évben a román diákok többségét, vele együtt, osztályismétlőre buktatták.¹¹⁴ A nagyszebeni állami gimnáziumban Ghibu osztályfőnöke, állítólag rosszindulatból, a huszonegy román diákból egyszerre tizet buktatott meg, és a többieknek sem sikerült elégségesnél jobb átlagot kiharcolniuk.¹¹⁵

Itt elérkeztünk a tanárok román diákokkal szembeni viszonyához, és ezzel közvetve visszatérünk a kor nemzetépítő kultúrpolitikájának kétarcúságához. A tanárok egy része őszintén és mélyen magáévá tette a központi oktatáspolitikai törekvését, hogy a nemzeti kisebbségek soraiból magyar kultúrájú elitet neveljen. Talán látensebb volt a zsigeri ellenszenv és gyanú, amely éppen azt súgta a tanároknak, hogy a magyar társadalomnak nem volna szabad „magához emelnie” az alsóbbrendűnek gondolt kisebbségeket. A tanárokat ennek megfele-

¹⁰⁵ Rettegi: *A lugosi állami főgymnasium*, 71.

¹⁰⁶ Láng: *Észrevételek*, 8.

¹⁰⁷ Babits: *Keresztülkasul az életemen*, 38.

¹⁰⁸ Fodor: *Önéletírásai*, 292.; Babits: *Keresztülkasul az életemen*, 38.

¹⁰⁹ Pavel: *Arhitectura apelor*, 55.

¹¹⁰ Babits: *Keresztülkasul az életemen*, 38.

¹¹¹ Retegan, Simion: *Sate și școlii românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867–1875)*. Cluj-Napoca, 1994. 127.

¹¹² Constantin, Pompiliu E.: *Însemnări din viață*. Sighișoara, 1931. 23.

¹¹³ Lazăr: *Amintiri*, 29.

¹¹⁴ Slavici: *A világ, amelyben éltem*, 68.

¹¹⁵ Ghibu: *Pe baricadele vieții*, 85.

lően a toleráns, asszimiláns, befogadó és a kirekesztő attitűd iskolánként változó elegye jellemezte. Amikor egyes katolikus középiskolákra volt diákjaik általánosítva úgy emlékeztek, hogy a tanárok nem tettek különbséget származás szerint, amögött a katolikus egyház egyetemes szellemisége is hathatott.¹¹⁶ A magyarországi román egyetemi ifjúság 1892-es vitáira viszont egyértelműen az utóbbi attitűdöt látta jellemzőnek: „...a magyar gimnáziumokban, ahová mi is jártunk, a nem magyar nemzetiségű diákokat nemcsak hogy idegenként, de ellenségként is kezelik.”¹¹⁷ Hasonlóképp vélekedett a századelőn egy később kisebbségi politikusként nevet szerző magyar publicista: „A tanárok minden román ifjában egy leendő hazáruól látnak és nem bánnak velük úgy, mint a többiekkel.”¹¹⁸

A kérdést bonyolítja, hogy a pályakezdő tanárok ritkán kerültek szabad választásukból a nem magyar periféria állami középiskolaiba, és saját hozzáállásukat a tanári karban már uralkodó légkörhöz viszonyulva alakították ki, gyakran a két attitűd között ingadozva. Babits, családi indíttatásához híven, mintaszerűen az első szereppel próbált azonosulni: „Én úgy jöttem, mint a civilizátor; mint ifjú valami távol provinciába.”¹¹⁹ Fogarason azután – emlékezései szerint – elbizonytalanodott, vajon magyarokat nevel-e vagy fegyvert ad az ellenség kezébe. Maga körül, a tanári karban kisiklott egzisztenciákat látott, akik már eltemették magukban az ilyen ambíciókat. Nem csoda, ha a hasonlóan frusztrált tanárok szájából szimbolikus erőszakként hatott, ha a magyarosító diskurzus szólamaival éltek.

Ilyen lehetett például, amikor botladozó magyar nyelvtudásuk miatt szégyenítették meg román diákjaikat, vagy éppen azért, mert értelem nélkül magolnak.¹²⁰ Ezek a helyzetek könnyen aktiválták a kor kedvelt toposzát a „magyar kenyér hálátlan pusztítóiról”,¹²¹ például dellői Nagy János kifakadásában, amelyet egykori diákja, Ilie Lazăr jegyzett föl: „Ezer esztendeje marják ezt a nemzetet, eszik a drága jó magyar kenyeret, és annyi fáradságot sem vesznek, hogy megtanulják ezt a szép zengzetes nyelvet!”¹²² Korábban a temesvári minoritáknál viszont Slavici javára írták, hogy nem tudott jól magyarul. Sőt, Slavici igyekezett hasznót is húzni ebből, és egy idő után már szándékosan törte a magyart.¹²³

A színlelés, a tanárok által elvárt szerep és a hitelesnek érzett énkép közötti lavírozás vissza-visszatérő motívum Valer Braniște hetedikes gimnazistaként vezetett naplójában, és a sorok között több memoárból is kiolvasható. Braniște, részben saját megnyugtatóására, tudatosította magában, hogy „állami gimnáziumba járunk, a körülmények kényszerítenek minket, hogy elrejtjük érzelmeinket, és lelkesedést mutassunk a magyar ügy iránt”.¹²⁴ Mind ezt a szebeni szász polgárságtól körülvéve, amely az állami gimnázium tanulóit Braniște szerint származásra való tekintet nélkül mint „szászfaló magyarokat” kezelte.¹²⁵ A tanárok ideo-

¹¹⁶ Tămaian: *Istoria seminarului*, 34.; Szemlér Ferenc: *Más csillagon*. Kolozsvár, 1939. 86. Ellenpéldaként lásd a román kispapok említett kicsapását a nagyváradai szemináriumból, illetve Lazăr: *Amintiri*, 29.

¹¹⁷ *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară „Memoriului” studenților universitari din România*. Sibiu, 1892. 54.

¹¹⁸ Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák, 1903–1923*. Cluj-Kolozsvár, 1923. 13.

¹¹⁹ Babits: *Keresztülkaszul az életemen*, 33.

¹²⁰ Georgescu, Ioan: *Amintiri din viața unui dascăl. Pagini trăite*. Craiova, 1928. 22.

¹²¹ Berecz: *The Politics of Early Language Teaching*, 178.

¹²² Lazăr: *Amintiri*, 33.

¹²³ Slavici: *A világ, amelyben éltem*, 85–86.

¹²⁴ Braniște, Valeriu: *Diariul meu de septiman. Jurnal de licean, 1885–1886*. Cluj-Napoca, 2014. 252.

¹²⁵ Braniște: *Diariul meu de septiman*, 210.

lógiai elvárásai sem voltak mindig alacsonyak; némelyiküket a kulturális másságra való bármely pozitív hivatkozás kizökkentette a magyarosítás toleráns, magabiztos munkásának a szerepéből. Petru Groza és a későbbi jezsuita Nicolae Brînzeu például azzal vívták ki a helyi magyar lapot intranzigens állami nacionalista szellemben szerkesztő szászvárosi igazgató haragját, hogy megpróbálták rábírní, javítsa ki családnevük írásmódját az érettségi bizonyítványukban. Nem tűnik különben úgy, hogy a bizonyítványt kiállító kolléga magyarosítani próbálta volna a nevüket, de az akkoriban már idejétmúlt román helyesírás szerint írt *Gróza* ijedtséget, a tévesen bejegyzett *Brînza* pedig túró- vagy sajtféleséget jelent. Amikor ezt előadták, az igazgató hirtelen becsapottnak érezte magát, mint aki nyolc éven át „kígyót melengetett a keblén”, és a magyarelles metely hálátlan terjesztőit dühös szemrehányások között kergette ki irodájából.¹²⁶

Állandó botránykő volt a magyar és szász tanárok szemében, hogy a román diákok nagy része, főként alsóban, paraszti viseletben járt iskolába.¹²⁷ A szülőknak komoly kiadást jelentett volna több rend városi („német”) ruha beszerzése, és vélhetően a közösséggel való szimbolikus szakítást is el kívánták kerülni. A naszódi román gimnázium ezért megengedte diákjainak, hogy akár nyolcadikig ne vessék le a tüszőt.¹²⁸ Ezzel szemben a verseci főreáliskola igazgatója 1913-ban diszkrétén fölhívta a falujából az iskolába íratott Petru Râmneanțu figyelmét, hogy ruházkodjék föl a város elegáns divatárúzetéből.¹²⁹ Fogarason, ha már városi ruhát nem tudott rájuk húzni, néhány tanár legalább erővel begyűrette kiengedve hordott ingüket.¹³⁰

A románok lakta vidékektől távol a szórványosan fölbukkanó román diákok nem emlékeztek a tanárokat saját valós vagy vélt szakmai kudarcaikra. Makón Barczán Endre nyíltan kivételezett a román diákok javára, amiről erdélyi vagy bánáti tanárok esetében nem olvashatunk.¹³¹ Ugyancsak páratlan a román memoárirodalomban az a szeretet, amellyel Iosif Velceanu emlékezett debreceni éveire. Úgy tűnik, a református tanítóképzőbe nem szüremkedett be a nemzeti kisebbségekkel szembeni gyűlölet, amely a századelőn a függetlenségi szimpátiájú debreceni polgárságot igézete alá vonta: „...a tanárok különös figyelemmel kísérték, sok szeretettel és lelki melegséggel bántak velem. Az osztálytársak, egytől-egyig parasztfiúk, őszinte barátsággal vettek körül, úgyhogy valóban úgy éreztem magam, mint testvérek között. Ma is nagy örömmel gondolok vissza diákéveimre, amelyeket a kálvinista fellegvárban, szépen és minden viszály nélkül töltöttem.”¹³²

„Korlátolva köteles”: A román mint fakultatív tantárgy

Az első román szakos tanári állást 1850-ben a kolozsvári piaristák létesítették a gubernium rendeletére.¹³³ Ezután 1864-ig legalább további nyolc katolikus és három szász gimnázium

¹²⁶ Groza, Petru: *Adio lumii vechi! Memorii*. București, 2003. 37–38.

¹²⁷ Ivan: *Icoane din trecut*, 9.

¹²⁸ Tăslăuanu: *Spovedanii*, 71.

¹²⁹ Râmneanțu: *Visuri pe Semenice*, 159.

¹³⁰ Babits: *Keresztülkasul az életemen*, 38.

¹³¹ Băran: *Reprivire asupra vieții*, 51.

¹³² Velceanu, Iosif: *Autobiografie*. Timișoara, 1937. 30. Hasonlóan kellemes emlékeket őrzött a debreceni jogakadémiáról id. Aurel Cosma nagytopoloveci ortodox felekezeti tanító. Cosma: *Memorii*, 70.; vö. Irinyi Károly: *A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918*. Debrecen, 2002. 223–224.

¹³³ Pascu, Ștefan – Pervain, Iosif (ingr.): *George Bariț și contemporanii săi*. 3. köt. București, 1976. 131.

vezette be tantárgyként a román.¹³⁴ Az előbbieken a többségükben román tanárok arra használták föl a román tanórákat, hogy román születésű, de magyarul iskolázott diákjaikat bevezessék az új írott és beszélt sztenderdbe.¹³⁵ A szász gimnáziumok kezdetben inkább a szász diákokat kívánták románra tanítani. Mivel azonban az órák mérsékelt érdeklődést váltottak ki a szász diákokból, a tantárgy ott is filológiai jellegűvé alakult át, Nagyszebenben és Szászsebesen pedig az 1890-es évek elején meg is szüntették oktatását.¹³⁶

A román nyelv a magyar középiskolák programjában hivatalosan a fakultatív tantárgyak közé tartozott, amelynek tanítását egy más főszakos tanárra vagy egy helyi román papra bízta, és amelyet túlnyomórészt a román diákok vettek fel. A fakultatív („rendkívüli”) tantárgyról szóló 23.982/1892. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet a „vidék nyelvét” ugyan nem sorolta azon tárgyak közé, amelyek „általában kívánatosak”, de tanítását a második-harmadik osztálytól engedélyezte. A fakultatív tantárgyakban „csak mérsékelt követelményeket kell felállítani”, és a tanár nem kötelezhette otthoni munkára a diákokat.¹³⁷

Fakultatív jellege ellenére több katolikus iskola írta elő román diákjainak a tárgy fölvételét – igaz, az államhatalom a fenntartásába került iskoláknál rendre megszüntette ezt a „korlátolt kötelezőséget”. Nemcsak iskolák kötelezték azonban a tanulókat a román nyelvórákra, de a Gozsdu Alapítvány és bizonyosan más román alapítványok is.¹³⁸ Ennek köszönhető, hogy a román gimnazisták valószínű többsége a korszakban jegyet szerzett a tárgyból.

Gyulafehérváron a tantárgy az 1860-as évek végétől rövid ideig, valószínűleg csak az 1870-es évek elejéig szerepelt kötelezőként. Akkor ugyanis a minisztérium egy konzultáció alkalmával ellenezte a gyakorlatot.¹³⁹ A nagyszebeni állami gimnázium katolikus, német nyelvű elődjétől örökölte a román viszonylagos kötelezőségét, és a román diákok számára 1883/84-ig az érettségit is előírta a tárgyból. Az 1896/97-es tanévtől aztán egy miniszteri rendelet megszüntette a kötelezőséget.¹⁴⁰ Lugoson a gimnázium 1893-as államosítása vetett véget ennek a státuszának.¹⁴¹ Hasonló történhetett Nagybányán is, ahol az államosításig a román diákok kevés kivétellel fölvevették a tantárgyat, akkor azonban számuk megcsappant, és már csak a fele részük látogatta a román tanórákat.¹⁴² A dualizmus utolsó éveig fennmaradt azonban a tantárgy viszonylagos kötelezősége legalább két katolikus középiskolában: a tár-

¹³⁴ Dinurseni, Ilie: *Alexandru Roman (1826–1897)*. Sibiu, 1897.; Gáldi László: *A magyarországi román költészet a mult század második felében*. Magyarságtudomány, új sor., 1. évf. (1942) 276.; Achim: *Nord-Vestul Transilvaniei*, 30–31., 111.; Himpfner Béla: *Az aradi királyi főgymnasium története*. Arad, 1896. 38., 91.; Morvay: *A középoktatás története Nagybányán*, 132.; Bojor, Victor: *Canonicii diecezei gr. cat. de Gherla acum*. Cluj–Gherla, 1857–1937. Cluj, 1937. 162.

¹³⁵ Braniște, Valeriu: *Oameni, fapte, întâmplări*. Cluj–Napoca, 1980. 150.

¹³⁶ Kroner, Michael: *Rumänischer Sprachunterricht und rumänische Schüler in den siebenbürgisch-sächsischen Schulen vor 1918*. In: uő (Hrsg.): *Interferenzen. Rumänisch–ungarisch–deutsche Kulturbeziehungen in Siebenbürgen*. Cluj, 1973. 141–65.

¹³⁷ *Utasítás a középiskolai rendkívüli tantárgyak tanítása tekintetében*. Magyarországi Rendeletek Tára, 26. évf. (1892) 1355–1358.

¹³⁸ Veritas: *A magyarországi románok*, 274.

¹³⁹ Csiky Miklós: *A gyulafehérvári róm. kath. főgymnasium története. 1579–1896*. In: *A gyulafehérvári róm. kath. főgymnasium története és értesítője az 1895/96 tanévről*. Gyulafehérvár, 1896. 63–64.

¹⁴⁰ Stanciu, Ioan: *Elementul românesc în trecutul liceului „Gh. Lazăr” din Sibiu*. Sibiu, 1938. 18–19.

¹⁴¹ Rettegi: *A lugosi állami főgymnasium*, 71–75.

¹⁴² Morvay: *A középoktatás története Nagybányán*, 123.; Rencz: *A nagybányai m. kir. áll. főgimnázium*, 40., 47.

gyat korábban oktató görög katolikus vikárius közbenjárására a szilágysomlyói minoritáknál, illetve a nagyváradai premontreieknél, ahová a görög katolikus szeminaristák is jártak.¹⁴³

Eközben 1886-ban teljesen megszűnt a román mint tantárgy oktatása a gyulafehérvári és az egykor három tannyelvűnek tartott brassói katolikus gimnáziumban.¹⁴⁴ Másrészt viszont nemcsak katolikus, de községi, sőt állami fenntartású intézményekben is tanítottak román tantárgyként. Oravicán az államilag segélyezett községi fiúpolgári román diákjai az 1897/98-es tanévben mind részt vettek ebben a „rendkívüli” románoktatásban.¹⁴⁵ Karánsebesen a magyar pártokkal bensőséges viszonyt ápoló Constantin Burdia országgyűlési képviselő és Octavian Bordan polgármester elérte ugyan, hogy a határőr vagyonszövetség román gimnázium alapítására szánt alapjából kétszázezer koronát fordítson a létesítendő állami gimnázium céljaira, de mind a vagyonszövetség, mind a városi tanács ahhoz kötötte támogatását, hogy a gimnázium programjában a román nyelv kötelező tantárgyként szerepeljen. Apponyi Albert gróf kultuszminiszter ezt a záradékot csak abban az értelmezésben „fogadta el”, hogy az intézmény köteles lesz a tantárgyat állandóan oktatni. A végső alapító okiratból utóbb még ez az értelmezés is kimaradt.¹⁴⁶ Az 1912/13-as tanévben az iskola 185 román diákja közül 165 tanulta a román nyelvet, és kapott belőle legalább elégséges jegyet.¹⁴⁷

A kormány könnyen elvette a román mint tantárgy elől a levegőt, ha a diákok külön díjat tartoztak érte fizetni, mint ahogy a gimnáziumokban a franciáért vagy az angolért. Amikor Lippa mezőváros, az 1868-as népoktatási törvény értelmében magyar–német–román hármas tannyelvvel tervezte elindítani polgári iskoláját, a tanfelügyelő ezt azzal a légből kapott indoklással utasította el, hogy az iskolát egyéb nyelvű növendékek is látogatni fogják. Az erre hivatkozva előírt magyar tannyelv és a német mint segédnyelv mellett engedélyt adott a román rendkívüli tantárgyként való oktatására, de nem biztosított tiszteletdíjat a tárgy tanárának. A tantárgy aztán a harmadik tanév végén megszűnt.¹⁴⁸ Hasonlóképp „mérésékelt külön tandíj” mellett, önkéntes alapon engedélyezte a román nyelv tanítását az állam saját fogarasi kereskedelmi középiskolájában.¹⁴⁹

Miközben a román aktivisták elsősorban a román gimnáziumok szabadságát féltették, és kevésbé foglalkoztatta őket a román nyelv és irodalom más tannyelvű gimnáziumokban folyó oktatása, hivatalos magyar részről még Bánffy Dezső báró miniszterelnök számára is fontos volt, hogy elmondhassa: a magyar középiskolákban igenis foglalkoznak a kisebbségi nyelvekkel.¹⁵⁰ Nemzetközi propagandájának céljaira 1895-ben átiratban kérte Wlassics Gyula gróf kultuszminisztertől, mutassa ki, hogy mely középiskolák oktatják rendkívüli tantárgy-

¹⁴³ Stoica, Dionisie – Lazar, Ioan P.: *Schița monografică a Sălagiului*. Șimleu-Silvaniei, 1908. 182.; Márki Sándor: *Bihari román írók*. Nagyvárad, 1880. 47.

¹⁴⁴ Csiky: *A gyulafehérvári róm. kath. főgymnasium*, 63–64.; Petres Kálmán: *A kiegyezéstől az egyházpolitikai törvényekig*. In: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*. Dicsőszentmárton, 1925. 29.

¹⁴⁵ Flaschner (szerk.): *Az oravicabányái*, 34.

¹⁴⁶ Gajda: *Az intézet alapítása*, 30.

¹⁴⁷ *A karánsebesi magyar királyi állami főgimnázium VI. évi értesítője az 1912–1913. iskolai évről*. Karánsebes, 1913. 106–107.

¹⁴⁸ Pfeiffer: *A lippai állami polgári*, 58.

¹⁴⁹ MNL OL K305, 12-1887-308.

¹⁵⁰ Az 1872-es balázsfalvi memorandum követelte a román nyelv oktatását a magyar és szász középiskolákban, 1901-ben pedig Ștefan Petrovicu javasolta Krassó-Szörény vármegye közgyűlésében, hogy a lugosi gimnáziumban minden diák számára kötelező tantárgy legyen. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*, I. 300–304.; Oaldea, Petru: *Lupta pentru limbă românească în Banat. Apărarea și afirmarea limbii române, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*. Timișoara, 1983. 109.

ként az egyes kisebbségi nyelveket. Wlassics válaszából kiderül, hogy ekkor tizenegy magyar tannyelvű középiskola programjában szerepelt a román nyelv – a már említettekén kívül a temesvári piarista és a szatmári királyi katolikus főgimnáziumban, a máramarosszigeti katolikus algimnáziumban, a fehértemplomi állami főgimnáziumban és a dévai állami főreáliskolában. Fölvívta Bánffy figyelmét arra, hogy szükség lenne a tantárgy intenzívebb oktatására. Bánffy erre megjegyezte, hogy a tantárgyat ki kell venni a kisebbségi tanárok kezéből és magyar anyanyelvűekre kell bízni. Ezt a felvetést egyik dédelgetett tervével kapcsolta össze, a kisebbségeket „magyar szempontból” ismerő, a magyar nemzeteszemléhez hű gárda ki-nevelésével.¹⁵¹

A kormány szándékaitól szinte függetlenül a tantárgy a tanárok és a helyi magyar közön-ség körében is gyanúsnak számított ideológiai tekintetben. Még ha az adott tanárt nem is lehetett román nacionalizmussal gyanúsítani, a román sztenderd nyelvváltozat és nemzeti irodalmi kánon piederesztálra állítása olyan versengő modernizációs ajánlatként jelent meg, amely veszélyeztette a magyar nyelvnek és kultúrának szánt hegemon pozíciót. A morális pánik azután kapott lábra, hogy kolozsvári magyar diákok 1876-ban, majd 1884-ben is tüntetéseket szerveztek a román filológia egyetemi tanára ellen, amiért románul adott elő. Nemcsak a magyar sajtó működött közre a diákok szócsöveként, de Trefort Ágoston kultuszmi-niszter is figyelmeztette a tanárt, hogy akkor sem válthat románra, ha kizárólag román anya-nyelvű hallgatók vannak jelen.¹⁵² A *Magyar Állam* című katolikus napilap már 1880-ban megtámadta a szilágysomlyói minorita gimnáziumot, amiért előző évben fakultatív tantárgy-ként bevezette a románt.¹⁵³ A karánsebesi fiú- és leánypolgári 1884-ben megtiltotta Vasile Mándreanu tanárnak, hogy tannyelvül a románt használja.¹⁵⁴ Nagyszébenben, miután az ál-lami gimnázium megszüntette a tantárgy viszonylagos kötelezőségét, Ioan Rusu unitus es-perest rövid időre Putnoky Miklós váltotta a tanári székben, aki az órán szintén magyarul beszélt. Putnoky 1892-es távozása után aztán az új tanárok magyar nyelvgyakorlattá változ-tatták az óráikat azáltal, hogy a román tankönyvből fordítottak magyarra. Ghibu úgy járt három-négy évig az intézmény román tanóráira, hogy két tanára közül egyiket sem hallotta románul megszólalni.¹⁵⁵ Ugyanő a háború első évében álneven megjelent könyvében a kö-vetkezőképp jellemezte a tantárgy helyzetét: „Három-négy évtizeddel ezelőtt a román nyel-vet elhivatott emberek tanították, tisztességes módon. [...] Mára a román nyelv oktatása mindenütt paródiává züllött. Magyar professzorok, akik sohasem tanulták a nyelvet, és né-hány esetben szinte egyáltalán nincsenek a birtokában, évente pár órában magyarra fordít-atnak egy-két szöveget – ez ma a román nyelvóra a magyar gimnáziumokban, *kivétel nél-kül.*”¹⁵⁶ (Kiemelés az eredetiben.)

Málnásy Károly görög–latin szakos tanár, aki a román nyelvet 1906/07-től három tan-éven keresztül tanította a fogarasi gimnáziumban, a Ghibu által említett típust példázza. Az ő román tanóráin az ötödik–nyolcadik osztályosok Carmen Sylva román királyné egy versén

¹⁵¹ *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*, II. 411–413.

¹⁵² Márki Sándor: *A m. kir. Ferencz József-tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922. 17., 47.; Magyar Piroška: *A nagymagyarországi románok iskolaiügye*. Szeged, 1936. 120. Vö. Sima, Grigore [Ghibu, Onisifor]: *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Desvoltarea ei istorică și situația ei actuală*. București, 1915. 92.

¹⁵³ *Observatorulu*, 1880. szeptember 20/október 2. 302–303.

¹⁵⁴ Brătescu, Constantin: *Protopresbiterul Andrei Ghidu (1849–1937). Între biserică și neam*. Ca-ranșebes, 2006. 46–47.

¹⁵⁵ Ghibu: *Pe baricadele vieții*, 74–76.

¹⁵⁶ Sima: *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, 79.

kívül a következő olvasmányokkal foglalkoztak: *A megfagyott gyermek, Ágnes asszony, Temetésre szól az ének...*, *Fa leszek, ha...* és *A rab oroszlán*.¹⁵⁷ A források tükrében azonban nem tűnik úgy, hogy a századelőn tényleg mindenütt hasonló lett volna a tantárgy helyzete. Máramaroszigeten az 1900-as években Gavril Timiș atya beszélt lelkesen Creangáról és szavaltta Alecsandri verseit, az I. világháború küszöbén pedig a fiatal Atanasie Doros unitus áldozópap tanította a tárgyat heti négy órában a felsőbb osztályosoknak, tankönyvül a brassói román gimnázium tanárai által írt nyelvtant és olvasókönyvet használva.¹⁵⁸ Szilágysomlyón ugyanekkor szintén az unitus pap volt a román nyelv tanára, heti három órában.¹⁵⁹ Az 1907-ben megnyílt karánsebesi gimnázium előbb Ilie Mineát, majd Nicolae Regmant alkalmazta; mindketten a helyi ortodox tanítóképző tanárai voltak. Az oravicai állami gimnázium első, 1913/14-es tanévében Ioan Bogdan románoravicai tanító, a tárgy megbízott oktatója Alecsandri és Alecu Donici versein kívül az Erdélyből Bukarestbe emigrált Coșbuc és Ștefan Octavian Iosif egy-egy versét is föladta memoriterként diákjainak.¹⁶⁰ Málnásy Fogarasra a szintén görög–latin szakos Papp János váltotta, aki visszaállította a tantárgy eredeti célját. Magyar klasszikusok helyett a Mihály vajdáról és a ploiești-i földművesekről szóló legendát vagy Negruzzi *Sobieski és a románok* és *Megtiport ország* című történelmi kisregényeit olvastatta, memoriterként pedig Alecsandrinak az újlatin népek testvériségét hirdető *Cântecul gintei latine* című versét taníttatta meg.¹⁶¹

Iskolaválasztás, nyelvi tőke és középosztályi minták

Miközben a magyar politikai vezető réteg megpróbálta egynyelvűvé formálni a közéletet, s 1879-től törvény írta elő a magyar nyelv népiszkolai oktatását, az ehhez szükséges feltételek hiányoztak.¹⁶² Az elemi iskola csak magyar vagy kétnyelvű környezetben működött a nyelvelsajátítás hatékony csatornajaként. A Magyar Királyság román népességének 1880-ban 5,7, 1910-ben pedig 12,5 százalékát írták össze magyarul tudóként.¹⁶³ De még a helyi tanítók által ilyenként összeírt román gyerekek sem voltak mind használható nyelvtudás birtokában, ha ismerték is a magyar hangjelölés alapjait, és bármikor el is tudtak szavalni egy csokor hazafias verset.

A középosztályi pályára szánt tizenéves fiúk többnyire a magyar középiskolákban tettek szert az ehhez szükséges magyar nyelvismeretre. A katolikus kollégiumoknak, ahol az akkor még túlnyomóan papi román elit hagyományosan szerezte a műveltségét, az 1850-es és 1860-as években új versenytársuk támadt a román tannyelvű középiskolákban. Ezek a román egyházak által fönntartott iskolák népszerűek voltak ugyan, de a dualista korszakban a román diákoknak csak mintegy felét érettségiztették. A magyar gimnáziumok a dualizmus

¹⁵⁷ *A fogarasi m. kir. állami főgimnázium értesítője az 1908–09. évről*. Fogaras, 1909. 52.

¹⁵⁸ Lazár: *Amintiri*, 29.; Keller János (szerk.): *A máramaroszigeti kir. kath. főgimnázium értesítője az 1913–14. tanévről*. Máramarosziget, 1914. 70.

¹⁵⁹ Mahalcsik Bónó (szerk.): *A minorita-rend szilágysomlyói püspöki főgimnáziumának értesítője az 1913–1914. tanévről*. Szilágysomlyó, 1914. 63.

¹⁶⁰ *Az oravicabányai községi főgimnázium I. évi értesítője az 1913–14. iskolai évről*. Oravicabánya, 1914. 27.

¹⁶¹ *A fogarasi m. kir. állami főgimnázium tizenkettedik értesítője az 1909–1910. iskolai évről*. Fogaras, 1910. 58.

¹⁶² Berecz: *The Politics of Early Language Teaching*, id. mű.

¹⁶³ *A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*, 1. köt. 222., 658., 668.; *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*, 5. köt. 117., 127–128.

alatt sem veszítettek vonzerejükből a román szülők körében, még ha azok többségükben csak pár évig járaták is oda fiaikat. Négy-öt tekintélyes, régi középiskolában a tanulói létszám harmadát, néha felét továbbra is románok alkották. Sőt, az iskolaválasztás dinamikája tanúsítja, hogy a magyar nyelv ázsiójával együtt a magyar iskoláké is nőtt – ideértve a német műveltségi nyelvű vidékeket, ahol a román szülők igyekeztek mindkét nyelv ismeretét biztosítani fiaik számára. A századfordulóra úgyszólván a teljes magyarországi román nemzeti elit kétnyelvűvé vált. A patinás kollégiumokhoz közben új középiskolák csatlakoztak, amelyeket vagy a korszak kezdetén alakítottak magyar tannyelvűvé, vagy eleve a magyarosító politika jegyében hozták őket létre a kisebbségi perifériákon.

Az új középiskolák közül számos olyan településen működött, ahol a környezet nem segítette elő a tannyelv elsajátítását. Az oktatási kormányzat úgy várta el ezektől az iskoláktól, hogy a magyar nyelv társadalmi szerepét erősítsék, hogy közben külsőleg ne különbözzenek magyar nyelvű vidéken fekvő társaiktól. Azon környékbeli családokat, akik sem vagyonnal, sem kapcsolati tőkével nem rendelkeztek ahhoz, hogy fiukat magyar nyelvű családoknál helyezték el vagy magánórákra járassák, ezek az iskolák az államnyelv olcsó megtanulásának ígéretével csábították. Ez a befektetés lassabban térült azonban meg, mint az értelmiségi szülőké, akik megalapozottabb döntés alapján olyan magyar gimnáziumba írták fiukat, ahol a diákok többsége magyar anyanyelvű volt. A hasonszőrű diáktársak között töltött pár év még arra sem volt feltétlenül elegendő, hogy a fiú aktív magyar nyelvi készségek birtokába jusson.¹⁶⁴ A tanári kar próbálkozásai, hogy a jelentkezőket nyelvtudásuk alapján megszűrjék, az első hónapokat nyelvi felkészítéssel töltsék, vagy a magyarórákat magyar nyelvórákká alakítsák át, rendszerint az oktatási kormányzat ellenkezésébe ütköztek.

Bár a központi kormány és az iskolafenntartók nyilvános retorikájában a magyar nyelv ismeret terjesztése számított a „magyarosítás” gerincének, amely maga után vonta volna az állampolgárok érzelmi azonosulását a magyar állammal, a szülők ennél jóval gyakorlatiasabban tekintettek a magyar nyelvtudásra. A román nemzeti mozgalom nem egy vezetője íratta magyar iskolába fiait, bár ezzel párhuzamosan élt a magyar iskolázás káros voltáról szóló diskurzus is. Mint láttuk, a tanárok nagy része sem osztotta a magyar nyelv ismerethez fűzött várakozást. Akár ellenségként kezelték azonban a tanárok román diákjaikat, akár a bimbózó lojális nemzetiségit látták bennük, az ellentétes elvárások és általában az etnikus politika megnehezítették, hogy diákok és szüleik egyszerű pragmatikus befektetést lássanak és látassanak a magyar iskolázásban. Míg az ezzel járó kognitív disszonancia több irányba is lökhetette a diákokat, az egyes tanárokkal való szinte kikerülhetetlen konfliktusok sokuk személyiségét formálták a magyar államnacionalizmus ellenében.

A középosztály az etnikai-felekezeti törésvonalak mentén pilléresedett, ami a román ifjak számára az ezen pillérek körül kialakult párhuzamos román társadalomban, illetve a szomszédos Romániában kínált föl evidens pályalehetőségeket. Míg a vidéki magyar középosztály nagy része valamilyen mértékben az államtól függött, felsőbb hivatali pozíciók inkább csak olyan vidékeken nyíltak meg románok számára, ahonnan hiányzott a közigazgatást saját terénümának tekintő magyar nemesség. Sokan, akik nem kívánták feladni román kapcsolat-hálójukat, az egyetem után ügyvédként vagy jogtanácsosként „főfoglalkozású románná” váltak, közvetítőkké a román résztársadalom és a magyar állam vagy a magyar uralkodó rétegek között.¹⁶⁵ Erre a szerepre magas szintű kétnyelvűségük, illetve a magyar iskolában szerzett készségek és személyes kapcsolatok tették őket alkalmassá.

¹⁶⁴ Nemoianu: *Amintiri*, 32.

¹⁶⁵ Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, & Ethnic Struggle, 1918–1930*. Ithaca, 1995. 298.

Részben a nemzedékeken át való magyar iskolázás eredménye, hogy még a román nacionalizmus iránt elkötelezett elit jó része is a magyar, részben a német nyelv és középosztályi magatartásminták hegemoniájában élt. A román polgári családok lányait még nagyobb arányban iskolázták magyar intézményekben, mint a fiúkat, ami érthetővé teszi, hogy tisztán román családok is magyarul társalogtak otthon. Ez főként olyan városokban fordult elő, ahol a román középosztály túl gyenge volt ahhoz, hogy saját tereit kialakítsa. A középosztályi szolidaritás alkalmankénti megnyilvánulásai ellenére azonban a „tősgyökeres” magyar középosztály kirekesztő stratégiákat alkalmazott ezekkel a keleti vallású románokkal szemben. A korábban már említett Octavian Tăslăuanunak a kortárs, regáti sámánatorizmus nevű irányzat radikális, antimodern népiessége adta az elméleti keretet, hogy reflektáljon erre a helyzetre. 1908-ban született, nagy hatású *Două culturi* (Két kultúra) című vitacikke a gyarmati antikoloniális értelmiség által tematizált identitásválságot idézi.¹⁶⁶ Tăslăuanu szerint a Kárpátokon innen művelt románok alapvetően nemzetietlenek, mert „saját” parasztságuk „autentikus” kultúrájától elszakadva az „idegen”, magyar és német közvetítésű magas kultúra bűvkörében élnek. Bizonyítási kényszerből megalkották ugyan a magyar és német elit-kultúra román változatát, de hiába büszkéek arra, hogy „nemzetibbek” a regáti elitnél, valójában az idegen környezethez asszimilálódtak.

ÁGOSTON BERECS

The “Wallachian Boys”: Romanian Students in Hungarian Secondary Schools (1867–1914)

During the decades of Dualism less than half of the Romanian secondary school students in Hungary attended Hungarian language secondary schools. Most of them were children of intellectual families, and most of the Romanian national middle class had learned Hungarian in Hungarian secondary schools. However, many of them were born peasant, and the Hungarian secondary schools could convince many students to enrol who otherwise wouldn't have pursued higher education with the promise of learning the Hungarian language. This paper examines the questions pertaining to this topic from two perspectives: based on education history sources and on works of the Romanian memoir literature. Besides the self-legitimising, “Hungarianising” rhetoric of education policy, another discriminatory attitude can be identified on the Hungarian side, and it is shown through examples how the two mixed in teacher communication and the internal regulations of the schools. On the other hand, Romanian parents had ambivalent reactions to the possible ideological implications of Hungarian education. The study showcases how Hungarian secondary schools – primarily the state institutions on the non-Hungarian peripheries – attempted to close the gap between Hungarian students and the large number of students who didn't speak Hungarian, and how educational considerations intersected with the Hungarian state's goal of self-representation. As a final point the teaching of the Romanian language as a facultative subject in Hungarian secondary schools is also discussed.

¹⁶⁶ Tăslăuanu, Octavian C.: *Două culturi. Cultura domnilor și cultura țăranilor*. Luceafărul, vol. 7. (1908) 59–64.